

Venäläisiä lainoja aaspukista värtäjään

VEIKKO RUOPPILA *Venäläisperäistä sanastoa suomen murteissa*. Suomi 136. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä 1986. 54 s.

Veikko Ruoppilan kiinnostuksen kohteena ovat viime vuosina olleet erityisesti suomen itämurteissa esiintyvät venäläislähtöiset sanat. Näitä Ruoppila on käsitellyt mm. artikkeleissaan »Venäläisiä lainasanoja yhteiskuntaelämän alalta» ja »Purjehdussanastoa Viipurin ja Käksälmen Karjalasta», jotka ovat ilmestyneet Virittäjässä 1983 ja 1985. Äskettäin hän on julkaissut erillisen tutkielman »Venäläisperäistä sanastoa suomen murteissa», johon sisältyy kolmisensataa sana-artikkelia. Sanakirjasäätiön leksikografina Ruoppila merkitsi varsinaisen työnsä ohella muistiin sanalipuissa vastaan tulleita venäläisperäisiltä vaikuttavia sanoja. Ilman tätä vuosikautia kestänyttä harrastusta olisi nyt käsiteltävänä olevan tutkimuksen aineisto hajallaan miljoonia tietoja sisältävässä arkistossa.

Uusimpaan tutkimukseensa Ruoppila on valikoinut sellaista materiaalia, jota ei ole käsitelty Etymologisessa sanakirjassa ja joka puuttuu myös Kai Donnerin ja Elvi Erämetsän toimittamista etymologisesti käsiteltyjen sanojen luetteleista. Tutkimuksessa esiintyvät sanat kuvastavat uudehkoa venäläistä laina-

sanakerrostumaa ja ovat monesti alkuperältään läpikuultavia (esim. *hosain* 'isäntä' – ven. *hozjain*, *masoli* 'känsiä' – ven. *mozol'*, *rahmali* 'tärkkelys' – ven. *krahmal*, *putilkka* 'pullo' – ven. *butylka*). Usein on kuitenkin käynyt niin, että itämurteisiin suullista tietä siirtyneet lainat ovat huomattavasti muuttuneet äänneasultaan ja etäänntyneet kauaksi originaalistaan, suorastaan »vääntyneet» (esim. *potsonnuskoi* 'auringonkukkaöljy' – ven. *podsolnečnoe maslo*, *naverkatti* 'kiristyskapula' ven. *navjortka* 'kerintä, kiertäminen', *pulusniekka* 'leipuri' – ven. *buločnik*, *pöräntkä* 'järjestys' – ven. *porjadok*). Epätavallista ei ole sekään, että lainasana on muuttunut jonkin omaperäisen sanan homonyymiksi (esim. *läjät* 'mäkivyöt' – ven. *šleja*, *lonkka* 'särkemis- tai pilkkomispaikka' – ven. *lomka* 'kivilouhos', *pätkä* '5 kappaletta, 5 kopeekan raha' – ven. *pjatak* '5 kopeekan kupariraha', *sääriä* 'paistaa' – ven. *žarit'*, *juota* 'lautanen, kulho' – ven. *bljudo*).

Aihepiireiltään Ruoppilan käsittelemä sanasto on hyvin kirjava: mukana on runsaasti kauppaa, hallintoon, elinkeinonihin, ammatteihin ja arkielämään liittyviä ilmauksia. Monesti lainan selvittäminen onkin vaatinut tekijältä sekä suomalaisen että venäläisen kansankulttuurin hyvää tuntemusta. Tutkimuksesta selviää mm. se, että substantiivi *astassi* tarkoittaa Venäjältä tuotettua tasakärkistä yhdellä lestillä tehtyä nurin neulottua saapasta. Sanan lähtömuotona on ollut *ostaši* 'pitkävartiset ruskeat saappaat', jota nykyvenäjässä ei enää käytetä. Etymologiaa voitaisiin vielä tästäkin täydentää: Dalin sanakirjan mukaan kyssä ovat alun perin olleet Tverin kuvernementissa Ostaškovon alueella valmistetut saappaat. Erinomaisen perusteellinen ja uskottava on myös kansanomaisia iltahuveja tarkoittavan *kalenat*-sanan selvitys (vrt. ven. *koljada* 'taloissa kiertäminen joulunpyhinä joululauluja laulaen').

Sana-artikkelit on laadittu siten, että

läpikuultavissa tapauksissa on annettu ainoastaan lainattu sana, sen merkitys ja venäjänkielinen vastine. Silloin kun laina on etäännytynyt kauemmaksi originaalistaan, tekijä on lisännyt esimerkkejä käyttöyhteydestä. Mikäli tarkkaa venäjänkielistä vastinetta on ollut vaikea varmasti identifioida, sana-artikkelissa on esitetty vertailumateriaalia. Suomessa tavatut murteelliset variantit on myös otettu huomioon. Sanojen lainautumisaikaa ei sana-artikkeleissa ole arvioitu. Äänneilmiöitä on selvitetty vain muutamien sanojen kohdalla. Tosin teoksen loppusivuilla on kosketeltu katsauksenomaisesti tärkeimpiä venäläisissä lainoissa tapahtuneita äänneellisiä muutoksia. Lainojen morfologisia ja semanttisia piirteitä ei yleensä myöskään ole analysoitu. Etymologioita laatiessaan Ruoppila on käyttänyt päälähteenä Vladimir Dalin viime vuosisadan lopulla julkaisemaa venäjän kielen sanakirjaa, joka sisältää runsaasti myös murreosanastoa. Lainojen venäläiset vastineet on annettu Pekka Kijasen Venäläis-suomalaisen sanakirjan (1912–13) mukaisessa asussa. Toisinaan lainasanojen esikuvana on kuitenkin ollut taivutus- eikä perusmuoto (esim. *akurkki*, *akurtsi* 'kurkku', vrt. ven. yks. nom. *ogurec* 'kurkku', mon. nom.-akk. *ogurcy* 'kurkut'). Lainojen joukossa on myös sellaisia, joiden originaalina ei ole ollut kirjakielen vaan murteen mukainen muoto (esim. *nahhalnoi* 'omapäinen', vrt. ven. kirjak. *nahal'nyj*, murt. *nahal'noj*; *korotniekka* 'puutarhuri', vrt. ven. kirjak. *ogorodnik*, mutta murt. myös *gorodnik*). Tällaisissa tapauksissa Kijasen sanakirja ei tietenkään ole ollut riittävän tarkka lähde.

Sana-artikkelien yhteydessä esitetyt levikkitiedot ovat tekijän mukaan monessa tapauksessa vain viitteellisiä. Ne osoittavat kuitenkin, että valtaosa havainnoista on peräisin kaakkoismurteiden alueelta (Kivennapa, Muolaa, Metsäpirtti, Uusikirkko jne.). Muutamia esiintymiä on kirjattu Pohjois-Karjalasta, ja jokunen laina näyttää levinneen

Savoan tai jopa Pohjanmaalle saakka.

Vaikka Ruoppilan esittämät lainasanat edustavat nuorta kerrostumaa, ne ovat silti tarjonneet monenlaisia ongelmia rutinoituneellekin etymologille. Ruoppila on yleensä selvinnyt karikoista hyvin. Erittäin taitavia, suorastaan elegantteja ovat ne päätelmät, joita hän on tehnyt selvittäessään mm. sanojen *kontkalohi* 'maultaan heikkolaatuinen lohilaji', *nahturi* 'tervasuti, sivellin', *nietosti* 'heikosti, vähän', *räättää* 'paistaa kuumasti' ja *värtääjä* 'kontti' alkuperää. Jotkut selitykset vaikuttavat silti hieman epäilyttäviltä. Ilmaisun *pastoi* 'annahan olla, odota' esikuvana on varmaankin ollut imperatiivimuoto *postoj* 'odota, malta' eikä substantiivi *postoj* 'pysähdys, levähdys'. Kuolemajärveltä muistiin merkitty adverbi *maalasto* 'vähät' palautuneen ilmaisuun *malo čto* 'vähät siitä, mitä vielä' eikä substantiiviin *malost* 'pienuus, vähyys'. Kylmää kaljakeittoa tarkoittavan *akroska*-sanan vastine on *okroška* eikä *ogryzok* 'pätkä, palanen', ja substantiivi *potehka* 'vanhanaikainen takki, nuttu' on muodostettu sanasta *poddjovka* 'nuttu' eikä *potjag* 'polvihihna'. Marjakoria tarkoittavalle lainasanelle *naperkka* on esitetty vastineeksi *napernik* 'kynäkotelo'. F. P. Filinin toimittamasta venäjän kielen murreosanakirjasta (osa 19 s. 112 ja 117) olisi *naperkka*-sanalle kuitenkin löytynyt tarkka vastine *naberka*, *nabirka* 'marjakori', jolla puolestaan ei ole yhteyttä *napernik*-sanaan (vrt. ven. *nabirat* 'kerätä, noukkia' ja *pero* 'sulka, kynänterä').

Lainasanoista on aina suurin osa substantiiveja, olipa kysymys kirjakielen vakiintuneista tai puhekielen tilapäälainoista. Kontaktien syvyys määrää sen, minkä verran kielestä toiseen siirtyy muiden sanaluokkien sanoja. Angela Plögerin tutkimuksesta »Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache» (Wiesbaden 1973) ilmenee, että suomen kirjakielen 352 venäläisperäisestä lainasanasta on substantiiveja 91,2 %, verbejä 4,5 %, adjektiiveja 2,6 %, par-

Kirjallisuutta

tikkeleita ja muita sanoja 2 %. On siis odotuksenmukaista, että Ruoppilankin sanaluettelon lainasanoista peräti 230 (74,9 %) on substantiiveja. Verbejä on laskelmieni mukaan 32 (10,4 %) ja adjektiveja 22 (7,2 %). Hämmästyttävän paljon on lainattu erilaisia partikkeleita, interjektioita ja tilkesanoja; niitä on yhteensä 23 (7,5 %), esim. *ahtii* 'ah, voi', *ettatiela* 'siis', *hoti* 'vaikka', *most* 'ehkä', *paituu* 'matkaan!', *syt* 'juuri ja juuri', *toloi* 'pois' jne. Erityisesti partikkelilainojen huomattava määrä osoittaa, miten intensiivistä, vaivatonta ja jatkuvaa on rajan pinnassa asuneiden suomalaisten ja venäläisten kanssakäymisen täytynyt olla viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alussa.

Veikko Ruoppilan tutkimus ei ole pelkästään itämurteisamme esiintyvien venäläislähtöisten sanojen tulkki. Se on myös tietyn kulttuurimuodon, miljöön ja elämäntavan kuvaus, haikea kurkistus kadonneeseen maailmaan, aikaan, jolloin »pietarmiehii (Pietarissa kävijöitä) ajo pitkät oposat (= kuormastot) suurel tiel» ja »vanhat sanoit (teevatia) alustasiks oikee vanhat et syt' (= että tuskin) muistan lytytskäks».

MUUSA OJANEN